

ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Το περιστατικό της ναυμαχίας της Σαλαμίνας.
(αναθεωρημένο)

Στην ανθρώπινη ιστορία υπήρξαν μερικές δεκάδες πρόσωπα και γεγονότα, τα οποία συνετέλεσαν στην αλλαγή του ρου της ιστορίας, είτε σε παγκόσμιο επίπεδο είτε σ' ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο. Δύο τέτοια χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ναυμαχία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.) και η επακολουθήσασα μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.), η σύγκρουση δηλαδή μεταξύ των ισχυροτέρων χερσαίων και ναυτικών στρατιωτικών δυνάμεων της εποχής εκείνης. Η συντριβή του στρατού της Περσικής αυτοκρατορίας, σταμάτησε την επικρεμάμενη απειλή της υποταγής της Ευρώπης στην Ασία, πράγμα το οποίο εάν συνέβαινε, η πορεία της, κοινής πλέον σε όλους τους κατοίκους της, Ευρωπαϊκής μας πατρίδας, θα ήταν εντελώς διαφορετική από αυτήν που είναι σήμερα. Το μεγαλειώδες όμως αυτό γεγονός φαίνεται ότι σκιάζεται από μία αποτρόπαιη πράξη, η οποία συνέβη πριν την έναρξη της ιστορικής ναυμαχίας. Ποιο όμως είναι αυτό το περιστατικό, το οποίο θεωρούμενο υπό το πρίσμα της σύγχρονης ηθικής μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανοσιούργημα;

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Μία από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες της ύστερης Ελληνικής αρχαιότητας, ηθικός φιλόσοφος, βιογράφος και ιερέας του μαντείου των Δελφών ο Πλούταρχος ο Χαιρωνεύς (47/50 έως 120/5 μ.Χ.), στο μνημειώδες έργο του «Βίοι Παράλληλοι», στο οποίο παρουσιάζεται εκ παραλλήλου η ζωή είκοσι τριών επιφανών Ελλήνων και είκοσι τριών επιφανών Ρωμαίων, στην βιογραφία του Θεμιστοκλέους, του Αθηναίου Αριστείδου του δικαίου και του Θηβαίου στρατηγού Πελοπίδα, παρουσιάζονται ο Θεμιστοκλής και οι Αθηναίοι να θυσιάζουν τρεις Πέρσες στον Θεό Διόνυσο τον «ωμηστή» (=ωμοφάγο).

Αναλυτικότερα, στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο της βιογραφίας του μεγάλου Αθηναίου πολιτικού Θεμιστοκλέους, πληροφορούμαστε ότι πριν την έναρξη της ναυμαχίας της Σαλαμίνας και ενώ ο Θεμιστοκλής θυσίαζε στους Θεούς, προσήχθησαν ενώπιόν του τρεις αιχμαλωτισθέντες ευγενείς Πέρσες, οι οποίοι ήταν οι υιοί της αδελφής του Ξέρξη Σανδάκης. Στην συνέχεια, αφού ερμήνευσε ο μάντις Ευφραντίδης ένα φτέρνισμα και μία μεγάλη και περιφανή αναλαμπή πυρός, ως θεϊκά σημεία – χρησμούς, εμφανίζοντα την θεϊκή επιθυμία γι' ανθρωποθυσία, προέτρεψε τον Θεμιστοκλή να θυσιάσει τους τρεις αιχμαλωτισθέντες Πέρσες στον Θεό Διόνυσο τον ωμοφάγο. Η μαντική όμως αυτή ερμηνεία δεν έγινε δεκτή από τον Θεμιστοκλή, αλλ' από το πλήθος, το οποίο αφού απώλεσε την κοινή λογική επέβαλε την θέλησή του και πραγματοποιήθηκε η τριπλή ανθρωποθυσία. Επίσης στο ένατο κεφάλαιο της βιογραφίας του Αριστείδου και στο εικοστό πρώτο της βιογραφίας του Πελοπίδα, γίνεται άλλες δύο φορές σύντομη μνεία του ως άνω περιστατικού. Στην μεν πρώτη πληροφορούμαστε, ότι ο Αριστείδης, πριν την ναυμαχία, ηγηθείς ενός επιλέκτου στρατιωτικού τμήματος απελευθέρωσε τη νήσο Ψυτάλεια, η οποία είχε καταληφθεί από Πέρσες στρατιώτες, σκοτώνοντάς τους όλους, εκτός από τους τρεις περί ων ο λόγος ευγενών Περσών, οι οποίοι εστάλησαν αιχμάλωτοι στον Θεμιστοκλή. Στην δε δεύτερη κατονομάζεται ο ίδιος ο Θεμιστοκλής, ως ο θύτης των τριών Περσών.

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Όπως είναι φυσικό, λόγω της μεγάλης της σπουδαιότητας για την Ελληνική ιστορία, υπήρξαν αρκετές αναφορές για την ναυμαχία της Σαλαμίνας. Οι αναφορές αυτές, τις οποίες θα παραθέσουμε κατά χρονολογική σειρά, όχι μόνον δεν κάνουν λόγο για το υπό εξέταση ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό, αλλά βάσει των πληροφοριών που μας δίνουν, αποκλείουν σαφώς κάτι τέτοιο. Πιο συγκεκριμένα ο ιστορικός Ηρόδοτος (484 – 430; π.Χ.), στην περιγραφή που κάνει της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, αναφέρει ότι ο Αριστείδης δεν συνέλαβε κανένα Πέρση στην Ψυττάλεια, αλλ’ ότι τους σκότωσε όλους «κατεφόνευσε πάντας». Ο τραγικός ποιητής Αισχύλος (524/5 – 456/5 π.Χ.), ο οποίος μάλιστα έλαβε μέρος στην ναυμαχία, στην τραγωδία του «Πέρσαι», αναφερόμενος κι αυτός στο περιστατικό της νήσου Ψυττάλειας, δεν αναφέρει τίποτε περί αιχμαλωσίας, αλλά συμφωνώντας με τον προαναφερθέντα, μας πληροφορεί ότι φονεύτηκαν άπαντες οι αποβιβασθέντες εκεί Πέρσες. Ο Λατίνος βιογράφος και ιστορικός του πρώτου αιώνα π.Χ. (100; - 24/5) Κορνήλιος Νέπος, ο οποίος συνέγραψε μία βιογραφία του Θεμιστοκλέους, δεν αναφέρει τίποτε για το τριπλό ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό. Ο ιστορικός του πρώτου αιώνα μ.Χ. Διόδωρος ο Σικελιώτης, στο ενδέκατο βιβλίο του έργου του «Βιβλιοθήκη», περιγράφοντας την ικεσία της κόρης του Δαρείου και αδελφής του Ξέρξη Μανδάνης ή Σανδάκης, να τιμωρηθεί ο Θεμιστοκλής ως υπαίτιος του θανάτου των υιών της, δεν αναφέρει τίποτε περί αιχμαλωσίας ή ανθρωποθυσίας αυτών. Ο περιηγητής του δευτέρου αιώνα μ.Χ. Παυσανίας, στο πρώτο βιβλίο του έργου του «Ελλάδος περιήγησις», αναφερόμενος κι αυτός στην μάχη μεταξύ Ελλήνων και Περσών στην Ψυττάλεια, δεν αναφέρει τίποτε για αιχμαλωσία ή ανθρωποθυσία των υιών της Μανδάνης. Ο σοφιστής και ρητοροδιδάσκαλος του δευτέρου αιώνα μ.Χ. (117 - 189) Αίλιος Αριστείδης, στον περίφημο πανηγυρικό λόγο του «Παναθηναϊκός», αναφερόμενος κι αυτός στο πολεμικό περιστατικό της νήσου Ψυττάλειας, υιοθετεί κι αυτός την άποψη, ότι δεν αιχμαλωτίστηκε κανείς, αλλ’ ότι όλοι οι Πέρσες σκοτώθηκαν από τους αποβιβασθέντες στην νήσο Αθηναίους οπλίτες. Τέλος, ο Αριστοδήμος, συγγραφέας αγνώστου εποχής και καταγωγής, σ’ ένα διασωθέν απόσπασμα ενός απολεσθέντος έργου του, το οποίο ήταν κατά πάσα πιθανότητα σχολικό εγχειρίδιο που περιέγραφε τα γεγονότα του πέμπτου αιώνα π.Χ., υιοθετεί κι αυτός την ιστορική παράδοση, ότι ο Αριστείδης, επικεφαλής ευάριθμου ελληνικού αποβατικού σώματος, σκότωσε όλους τους Πέρσες, οι οποίοι είχαν καταλάβει την Ψυττάλεια.

Ο ΒΙΟΓΡΑΦΟΣ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ

Πριν εισέλθουμε στην παρουσίαση των απόψεων της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας, όσον αφορά το θρυλούμενο τριπλό ανθρωποθυσιαστικό γεγονός, πρέπει να διευκρινήσουμε ότι τα τρία προαναφερθέντα έργα «Θεμιστοκλής - Κάμιλλος», «Αριστείδης – Κάτων ο πρεσβύτερος» και «Πελοπίδας - Μάρκελλος», ανήκουν στο φιλολογικό είδος της αρχαίας ελληνικής και όχι σ’ αυτό της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας. Τα δύο αυτά είδη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, διαφέρουν μεταξύ τους και ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, αλλά και ως προς τα χρησιμοποιούμενα μέσα. Όσον αφορά μεν στον σκοπό, ο δε βιογράφος Πλούταρχος έχει συνείδηση αυτής της διαφοράς και μάλιστα δηλώνει πως αντικειμενικός του σκοπός, δεν είναι η συγγραφή ενός ιστορικού, αλλ’ ενός βιογραφικού χαρακτήρα έργου, «Ούτε γαρ ιστορίας γράφομεν, αλλά βίους..» (Διότι δεν εκπονούμε ιστορικές μελέτες, αλλά βιογραφίες..), με απώτερο σκοπό την ηθική αποκατάσταση των ανθρώπων, «...προς επανόρθωσιν ηθών...» (...με σκοπό την ηθική επανόρθωση...),

πράγμα για το οποίο η ιστορική επιστήμη αδιαφορεί. Όσον αφορά δε στα χρησιμοποιούμενα μέσα, δηλαδή «η αγάπη προς το ανέκδοτον και η φορά προς την εκ των πραγμάτων ηθικολογίαν», αλλά και η χρησιμοποίηση και αυτών ακόμη των έργων διαφόρων μυθογράφων, δικαιολογούν τις περί ιστορικής αξιοπιστίας κρίσεις του Κωνσταντίνου Γεωργούλη, ο οποίος πολύ εύστοχα γράφει: «Κρινόμενος όμως από αυστηράς ιστοριογραφικής απόψεως ο Πλούταρχος, παρουσιάζει αναμφισβήτητα μειονεκτήματα. Είναι π.χ. μειονέκτημα ιστορικών η ιδέα του, ότι η κυριαρχία της Ρώμης είναι έργον της θείας πρόνοιας. Είναι μειονέκτημα η άγνοιά του, ότι εις την ιστορίαν τα πάντα υπόκεινται εις τον νόμον της αιτιότητας, και η πίστις του ότι συμβαίνουν μεμονωμένοι αλλοιώσεις όλως τυχαίως και αυθαιρέτως. Μειονέκτημα τέλος είναι το ότι είναι τελείως προσκεκολλημένος εις το προσωπικόν, το ανεκδοτολογικόν, το λεπτομερειακόν, μη αντιλαμβανόμενος, ότι και οι μεγάλοι άνδρες είναι φορείς των ρευμάτων της εποχής στην οποία ζουν και συνεπώς όχι απολύτως ελεύθεροι και ανεξάρτητοι κατά την δράσιν των».

ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ

Η πληροφορία, την οποία μας δίδει ο Πλούταρχος, δεν είναι μία ιστορική μαρτυρία, καθ' ότι ο Χαιρωνεύς βιογράφος είναι περίπου πέντε αιώνες μεταγενέστερος της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, αλλ' όπως ο ίδιος μας πληροφορεί στο τέλος του δεκάτου τρίτου κεφαλαίου της βιογραφίας του Θεμιστοκλέους, είναι μία πληροφορία, την οποία άντλησε από τον ήσσοнос σημασίας φιλόσοφο και ιστορικό Φα(ι)νία από την Ερεσό, ο οποίος είναι κατά ένα αιώνα μεταγενέστερος της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Ο Φα(ι)νίας, όπως έχει αποδείξει ο Τζ. Ένγκελς, αντλεί την περί ανθρωποθυσίας πληροφορία, από το έργο «Περσικά», του ιατρού και ιστορικού Κτησία του Κνιδίου, ο οποίος έζησε και έδρασε στην Περσική αυλή ως προσωπικός ιατρός και διπλωμάτης του μεγάλου βασιλέως Αρταξέρξου του δευτέρου. Το δε έργο αυτό, το οποίο είχε υπόψιν του ο Φα(ι)νίας, είναι μειωμένης ιστορικής αξίας, διότι δεν πρόκειται περί ιστορικής μελέτης, αλλά περί μυθιστορηματικής αφήγησης. Όπως πολύ χαρακτηριστικά γράφει ο Γερμανός καθηγητής Πάουλ Κροχ, «Ο Κτησίας ήταν ένας αφηγητής, που με αξιόλογα μέσα μπορούσε να προκαλεί δραματικά εφέ: η μυθιστορηματική του έκθεση ανέλυε το ιστορικό συμβάν σε μικρά, ευσύνοπτα σύνολα, που ήξερε να τα διαμορφώνει, με όλες τις τεχνικές που είχε στην διάθεσή του, σε θελκτικά και εντυπωσιακά διαγράμματα ανατολίτικης ιστορίας. Πίσω από αυτές τις προσπάθειές του η ιστορική έρευνα και αξιοπιστία έχανε συνεχώς έδαφος. Λίγο μόνο περιθώριο μένει να μπορεί κανείς να βασισθεί στα γεγονότα, στις χρονολογίες, στους αριθμούς που δίδονται». Επίσης πολύ διαφωτιστικές είναι και οι κρίσεις των Άγγλων καθηγητών Γ. Κόννορ και Α. Γουέστ για το έργο του Κτησία, «Το έργο του Κτησία αναφερόταν πολύ και σταχυολογήθηκαν από αυτό αποσπάσματα στην μεταγενέστερη αρχαιότητα κι ήταν αναντιρρήτως δημοφιλές ακριβώς για το παραμυθικό (μυθώδες) που αποκηρύσσει ο Θουκυδίδης. Είναι γεμάτο από φανταστικές λεπτομέρειες, παθητικά επεισόδια που η αφήγησή τους γίνεται περίπλοκη, στοιχεία βιογραφίας και ρομάντζου πλάι πλάι με την πολιτική και στρατιωτική έκθεση».

Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

Στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο της βιογραφίας του Θεμιστοκλέους διαβάζουμε ότι ο μάντις Ευφραντίδης προέτρεψε τον Θεμιστοκλή να θυσιάσει τους τρεις Πέρσες στον Θεό Διόνυσο τον Ωμηστή (=ωμοφάγο). Η αναφορά όμως και μόνο στην συγκεκριμένη λατρεία του Θεού Διονύσου, αποδεικνύει, συμφώνως προς τους καθηγητές A. Henrichs και P. Bonnechère, ότι το υπό εξέταση ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό είναι μία επινόηση του Κτησία ή το πιο πιθανό του Φα(ι)νία, διότι η προαναφερθείσα Διονυσιακή λατρεία, δεν ανήκει στο Αθηναϊκό πάνθεο του πέμπτου αιώνα π.Χ., αλλά ήταν μία τοπική μορφή λατρείας του Θεού Διονύσου, η οποία μαρτυρείται μόνο στην νήσο Λέσβο, ιδιαίτερη πατρίδα του Φα(ι)νία. Εκτός όμως από την αναφορά στην προαναφερθείσα Διονυσιακή λατρεία, η οποία αποκλείει τέλεση της τριπλής ανθρωποθυσίας, οι Αμερικανοί καθηγητές Φ. Φροστ, Ρ. Λέναρντον και ο Καναδός καθηγητής Α. Ποντλέκι, παγκοσμίως κορυφαίοι μελετητές της ζωής του μεγάλου αυτού Αθηναίου πολιτικού, υποστηρίζουν ότι το υποτιθέμενο ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό, είναι μία ανυπόστατη κατηγορία εναντίον του Θεμιστοκλέους, η οποία επινοήθηκε από ένα Αθηναίο προπαγανδιστή, με σκοπό την σπίλωση του, είτε μία φανταστική ιστορία – θρύλος.

Όσον αφορά στην αυθεντικότητα των τριών βιογραφικών αποσπασμάτων, αυτή δεν έχει αμφισβητηθεί από κανένα μέχρι σήμερα. Εξάιρεση αποτελεί ο Γερμανός καθηγητής Φριτς φον Βέρλι, αυθεντία στην ιστορία της πρώιμης περιπατητικής φιλοσοφίας, ο οποίος αν και δεν υποστηρίζει ευθέως κάτι τέτοιο, όμως το υπαινίσσεται. Αν και κάτι τέτοιο είναι δυνατόν να στηριχθεί στις εσωτερικές αντιφάσεις που υπάρχουν στο ίδιο το κείμενο των τριών προαναφερθέντων βιογραφιών του Πλουτάρχου, αυτό είναι πιθανό να οφείλεται είτε στην χειρόγραφη παράδοση, είτε σε λάθη τα οποία έκανε ο ίδιος ο Χαιρωνεύς βιογράφος.

Ως εκ τούτου, έχοντας υπόψιν τις προαναφερθείσες αναφορές για την ναυμαχία της Σαλαμίνας και την ζωή του θεμιστοκλέους, την ανυπαρξία αρχαιολογικών και ανθρωπολογικών ευρημάτων, τα οποία να αποδεικνύουν ή έστω να υπονοούν την τέλεση της τριπλής ανθρωποθυσίας και τα πορίσματα σύγχρονης επιστημονικής έρευνας, όσον αφορά τον χαρακτήρα και την ιστορική αξιοπιστία του βιογραφικού έργου του Πλουτάρχου, αλλά και των χρησιμοποιηθσών από αυτόν πηγών, μπορούμε με βεβαιότητα να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι το υπό εξέταση περιστατικό δεν είναι είναι τίποτε άλλο, παρά ένα θρύλος, ένας «ιστορικός» μύθος.

Τέλος, θα θέλαμε να προσθέσουμε, ότι είναι παρήγορο να βλέπουμε στην πατρίδα μας να εκδίδονται από μεγάλους ή μη εκδοτικούς οίκους, τα έργα του Πλουτάρχου του Χαιρωνέως, αλλά απ' την άλλη είναι θλιβερό, να βλέπουμε στα σχόλιά τους ή να περνάει ασχολίαστο ή να γίνεται δεκτό από τον μεταφραστή ή σχολιαστή, το υποτιθέμενο ανθρωποθυσιαστικό γεγονός. Η θλίψη αυτή δεν προέρχεται μόνο από την κατασυκοφάντηση, μιας από τις μεγαλύτερες μορφές της αρχαίας Ελληνικής κλασικής αρχαιότητας, του δημιουργού της Αθηναϊκής θαλασσοκρατορίας Θεμιστοκλέους, αλλά και από την άγνοια εκ μέρους των μεταφραστών ή σχολιαστών, των πορισμάτων της σύγχρονης θρησκευολογικής και ιστορικής έρευνας.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana
Les Belles Lettres
Oxford Classical Texts

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Burkert Walter, Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, Αθήνα, 1993
Bonnechère P., Le sacrifice humain en Grèce ancienne, Athenai – Liege, 1994
Easterling P. E. – Knox B. M. W., Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, Αθήνα, 2000
Frost Frank J., Themistocles – Literary, Epigraphical and Archaeological Testimonia, Chicago, 1967
Frost Frank J., Plutarch's Themistocles – A Historical Commentary, Princeton, 1980
Georgiadou Aristoula, Plutarch's Pelopidas – A historical and Philological Commentary, Stuttgart, 1997
Henrichs Albert, Le sacrifice dans l' antiquité, 1980
Hughes Dennis D., Human Sacrifice in Ancient Greece, London – New York, 1991
Jacoby Felix, Die Fragmente der Griechischen Historiker, Berlin
Kroh Paul, Λεξικό αρχαίων συγγραφέων – Ελλήνων και Λατίνων, Θεσ/νίκη, 1996
Lenardon J., The saga of Themistocles, London, 1978
Momigliano Arnaldo, The Development of Greek Biography, London, 1993
Podlecki A. J., The Life of Themistocles – A Critical Survey of the Literary and Archaeological Evidence, Montreal – London, 1975
Τσιμπουκίδη Δ., Ο βιογράφος Πλούταρχος, Αθήνα, 1987
Wehrli Fritz, Die Schule des Aristoteles, Basel – Stuttgart, 1957

Κωνσταντίνος Σ. Χατζηελευθερίου

Θεολόγος εκπαιδευτικός
conchatzi@yahoo.com